

RECENZJE

Lisa Demets, Jan Dumolyn, *Urban chronicle writing in late medieval Flanders: the case of Bruges during the Flemish Revolt of 1482–1490*, "Urban History", 43 (1) 2016, s. 28–45

Recenzowany artykuł został przygotowany przez dwójkę flamandzkich historyków mediewistów z Uniwersytetu w Gandawie, których zainteresowania badawcze oscylują wokół historii politycznej i społecznej, historii idei oraz źródłoznawstwa. Autorzy, określając obszar badań i poruszając kwestie metodologiczne, podejmują dyskusję nad definicją „średniowiecznej historiografii miejskiej”; rozważają, jakie są granice pomiędzy kulturą miejską, a dworską oraz kulturą świecką, a duchowną, a także czy można wyróżnić typowo „miejską” formę pisarstwa historycznego. Proponują analityczne ramy rozpoznania „miejskości” późnośredniowiecznych kronik, biorąc oczywiście pod uwagę zarówno autorstwo i tematykę, lecz skupiając się głównie na obiegu społecznym i kontekście ideologicznym tekstu. Uwagę zwraca niewielka liczba zachowanych „kronik miejskich” we Flandrii w porównaniu do miast Italii czy Rzeszy, a także trudności w wyodrębnieniu typowo „miejskiego” pisarstwa historycznego przed XV w.

Podrozdział *Autorship, worldviews and interpretative communities* poświęcony jest kryteriom określającym historiografię jako „miejską” oraz procesowi współautorstwa i kontynuacji kronik. Przywołane zostały przykłady dwóch dzieł historiograficznych z przełomu XV/XVI w. dotyczących historii miast: *Dagboek van Ghent* oraz *Het boeck van al 't gene datter gheschiedt is binnen Brugghe sichtent jaer 1477, 14 februari, tot 1491. Dagboek van Ghent*, oprócz ustępów historiograficznych zawiera także wiele oficjalnych dokumentów i raportów z posiedzeń rady miejskiej. Autorzy lokują ten tekst w ramach *memoorieboeken* – zapisek rocznikarskich skupiających się wokół corocznych list magistratu z komentarzami na temat wydarzeń z danego roku (ok. 40 rękopisów podobnego rodzaju dotyczy także innych miast Flandrii). Zwracają uwagę, że flamandzkie tłumaczenia łacińskich tekstów kronik *Flandria Generosa* i *Ex-*

*cellente Cronike van Vlaenderen*¹ zostały dokonane przez miejskich „retorów” – wykształconych kupców i rzemieślników skupionych w *rederijerskamers*, czyli „izbach retorskich”. Kolejne ważne kryterium „miejskości” kronik to światopogląd przedstawiony w tekście – zakres geograficzny, tematyka i ideologia (np. wartości typowe dla społeczności miejskiej). Zwracają także uwagę na proces współtworzenia kronik, czyli ich przepisywania przez późniejszych kompilatorów – stwierdzają, że dla okresu średniowiecza rozróżnienie na autora, kopistę czy skrybę jest bezproduktywne, gdyż każda kolejna kopia mogła być dowolnie modyfikowana przez osobę ją sporządzającą. Kolejnym i chyba najważniejszym elementem „miejskości” kroniki jest stopień, w jakim tekst nawiązuje do oczekiwań odbiorców, gdyż były one niejako „produktem społecznym” adresowanym do konkretnego odbiorcy (i przetwarzane przez różne osoby pracujące nad różnymi rękopisami). Pojawia się także inny postulat badawczy, jakim jest ustalenie, które środowisko społeczne miało być odbiorcą i interpretatorem tekstów historiograficznych. Autorzy stwierdzają, że jeśli źródła na to pozwolą, należy dokonać porównania ideologii zawartych w różnych wersjach kronik, ich analizy materialno-filologicznej oraz rekonstrukcji więzi społecznych, w jakich krążyły.

Głównym obiektem dalszych rozważań jest powstanie w brugijskim środowisku kilku rękopisów *Excellente Cronike* oraz ich obieg. Jeden z analizowanych rękopisów stanowi egzemplarz zachowany w bibliotece miejskiej w Douai, kopiowany i kontynuowany w latach 1485–1490 przez Jacoba van Malen, którego życie i twórczość starają się odtworzyć autorzy. Jego rękę rozpoznano w dwóch spośród siedmiu rękopisów *Excellente Cronike*. W kontekście rozważań nad środowiskiem, w którym powstawały kroniki, istotne jest, że tak on, jak i inni brugijscy członkowie istniejących w mieście izb retorskich (np. bracia De Labye) zajmowali się handlem oraz pełnili urzędy miejskie. Co ciekawe, analizy paleograficzne rękopisów wykazały zbieżność charakteru pisma z dokumentami bractw religijnych (np. Matki Bożej Śnieżnej, do którego to bractwa należeli Jacob van Malen i bracia De Labye). Autorzy akcentują liczne więzi personalne pomiędzy izbami retorskimi a bractwami religijnymi, które dodatkowo były wzmacniane przez wspólne obchody ważnych dla tych organizacji świąt, jak choćby poprzez wspomnienia świętych patronów.

¹ Dalej: *Excellente Cronike*. Początkowa wersja dzieła urosła do sporego zbioru późnośredniowiecznych rękopisów, wydanych drukiem w 1531 r. Brugijski zespół tekstów jest przypisywany Anthonisowi de Roovere (mistrzowi kamieniarskiemu i jednemu z najbardziej znanych flamandzkich retorów) i jednemu lub większej grupie kontynuatorów. Dziełem Anthonisa de Roovere jest największa część niderlandzkich dodatków do przetłumaczonej kroniki – od oblężenia Calais podczas rządów Filipa Dobrego (1436) aż po śmierć Marii Burgundzkiej (1482).

Część zatytułowana *The Excellente Cronike and the Moreel faction* jest poświęcona związkom środowisk, z których wywodzili się współtwórcy (kompilatorzy, kontynuatorzy) przywoływanej kroniki, z powstaniem przeciwko władzy Maksymiliana Habsburga w Niderlandach w latach 1482–1492. Autorzy przedstawiają wydarzenia tamtego okresu, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji społeczno-politycznej w Brugii (przemiany na szczytach władz miejskich). Wskazują na związki znaczniejszych członków izb retorskich i bractw religijnych z przywódcami buntowników, którzy mogli być potencjalnymi odbiorcami historiografii i literatury tworzonej w środowisku tych pierwszych. Jacob van Malen pracując nad rękopisem *Excellente Cronike* przebywał w Sluis jako więzień polityczny (po tym, gdy namiestnik z ramienia Maksymiliana Habsburga Pieter Lanchals spacyfikował Brugię po powstaniu), na co wskazują informacje zawarte w sporządzonym przez niego epilogu manuskryptu z Douai. Bractwo religijne Matki Bożej Śnieżnej było oparte na szerokim zapleczu społecznym (byli w nim zarówno zwolennicy jak i przeciwnicy Maksymiliana Habsburga), jednak kluczowe stanowiska pełniły osoby związane z frakcją Wilhelma Moreela (kupca korzennego) przeciwną władzy habsburskiej. Stanowili oni również grupę (powiązaną rodzinnie, politycznie, ekonomicznie i kulturalnie), wśród której krążyły brugijskie manuskrypty *Excellente Cronike*. W związku z tym autorzy wskazują na potrzebę głębszych badań rękopisów, co pozwoli ukazać ideologię i aspiracje tej ostatecznie pokonanej frakcji.

W podrozdziale *The Excellente Cronike and urban political ideologies* wyartykułowany został „miejski” punkt widzenia historii hrabstwa zawarty w *Excellente Cronike* i to pomimo tego, że wpisywała się ona w ramy narracji o sukcesji dynastycznej w hrabstwie Flandrii. Jako przykład ideologii zawartej w utworach historiograficznych autorzy podają „mit założycielski” dotyczący początków hrabstwa Flandrii. Rękopis *Flandria Generosa C* i *Excellente Cronike* opisują pokonanie giganta Finarda przez leśnika Liederika z Buc, któremu mieszkańcy Flandrii w podzięk za oferowali panowanie nad Flandrią, a on zobowiązał się do wzięcia pod ochronę kupców i ulokowania kilku miast (w tym Brugii). Z późnośredniowiecznego punktu widzenia bardzo istotna wydaje się narracja dotycząca zaferowania władzy Liederikowi przez mieszkańców Flandrii – i to jeszcze zanim król Francji uczynił go wasalem po poślubieniu jego córki. Taki stosunek czy wręcz kontrakt pomiędzy poddanymi a władcą powraca wielokrotnie na kartach *Excellente Cronike*, gdzie gigant Finard jest nazywany tyranem, co miało usprawiedliwiać bunt. Motyw przeciwstawienia sobie tyra i władcy idealnego (przyrodzonego pana) pojawia się w mowach politycznych z okresu powstania przeciwko władzy Maksymiliana Habsburga – np. w mowie Wilhelma Zoete, który akcentował umowę polegającą na wzajemnym szacunku, w ramach której sprawiedliwy władca otacza opieką przywileje swoich poddanych. Tak jak te mowy bezpośrednio krytykowały

poczynania Maksymiliana Habsburga, tak rękopisy Jacoba van Malen czyniły to w sposób metaforyczny poprzez opis początków hrabstwa. Podobnie wykorzystane zostały dzieje urzędu hrabiego z wieku XI i XII: *Flandria Generosa* krytycznie wypowiada się o regentce Rychildzie z Hainaut (1071) i hrabim Wilhelmie Clito (1127–1128) – *Excellente Cronike* zaadaptowała ich losy, aby scharakteryzować złego władcę jako tego, który sprzeciwia się poddanym, wprowadza prawa według własnych potrzeb oraz więzi przeciwników politycznych. Co ciekawe, rękopisy z XV w. posługują się nawet manipulacją poprzez zastosowanie anachronizmu, gdy przywołują *Drie Leden* („Trzech Członków Flandrii” – reprezentację Brugii, Gandawy i Ypres, która konsultowała z hrabią kwestie podatkowe, sądowe i polityczne) jako organ, który poprosił Roberta Fryzyjskiego o osobiste przejęcie władzy z rąk regentki Rychildy (jego szwagierki – żony zmarłego hrabiego Baldwina VI). Taki wybieg odwołuje się do ważnego elementu polityki wewnętrznej hrabstwa, jakim było uwzględnianie racji i interesów miast przez władcę. Z podobnym anachronizmem i interpretacją wydarzeń mamy do czynienia przy opisie objęcia urzędu hrabiego przez Thierry’ego Alzackiego (popieranego przez mieszkańców Flandrii) w 1128 r., po krytykowanym Wilhelmie Clito, którego opis nawiązuje do postaci Maksymiliana Habsburga.

Wszystkie wyżej wymienione elementy stanowią ideologiczne zaplecze i wsparcie dyskursu politycznego toczącego się u schyłku XV w. we Flandrii, odwołującego się do samorządu i przywilejów miast oraz zachowania równowagi w stosunkach poddani–władca. Pomimo że *Excellente Cronike* wpisuje się w ramy kroniki dynastycznej, to zawiera treści usprawiedliwiające wystąpienie przeciwko złemu władcy. Gigant Finard, regentka Rychilda i hrabia Wilhelm Clito to figury „tyrana” – nawiązanie do Maksymiliana Habsburga, przeciwko któremu wystąpiły miasta Flandrii. Z kolei Liederik z Buc, Robert Fryzyjski i Thierry Alzacki to wzory „przyrodzonego” i dobrego władcy, wobec którego poddani są lojalni – tak jak wobec Filipa I Pięknego. Autorzy wskazują również, że spisanie kroniki w *middelnederlands* (średnioniderlandzkim) także nie jest przypadkiem czy jedynie dowodem na rozwój lokalnego języka literackiego – ich zdaniem nawiązuje to do postulatu buntowników, aby w sądownictwie i administracji stosować język niderlandzki zamiast francuskiego. Ciekawostką jest, że kilka miesięcy po zakończeniu wojny domowej doszło do konfliktu pomiędzy dwoma izbami retorskimi w Brugii i akcji skierowanych przeciwko członkom izby „Trzech Świętych Niewiast”, popierających buntowników. Wynikało to z kulturalnej i religijnej akcji propagandowej triumfującego Maksymiliana Habsburga, którą oparł na kulcie Matki Bożej Bolesnej i izbach retorskich w lojalnej Brabancji.

W podsumowaniu autorzy przywołują przykład analogicznych kronik z Italii i Rzeszy, wskazując na ich „miejski” charakter – były to „oficjalne” kro-

niki miast, historie znacznych rodzin mieszczańskich, dzieła przedstawiające punkt widzenia danej grupy społecznej czy organizacji typu cechowego, co miało wpływ na tworzenie się pamięci i tożsamości zbiorowej; w tekstach tych przejawiają się także literackie aspiracje poszczególnych urzędników miejskich czy duchownych. We Flandrii kultura miejska późnego średniowiecza była zdominowana przez cechy, gildie, bractwa religijne i izby retorskie. Wraz ze wzrostem samoświadomości miejskiej w historiografii u schyłku XIV w. wiele z lokalnych dzieł historiograficznych i literackich nawiązywało do konfliktów ideologicznych i politycznych w miastach flamandzkich. Rękopis *Excellente Cronike* skomponowany w habsburskim więzieniu przez Jacoba van Malen starał się bronić opartych na długiej tradycji wolności i swobód miast Flandrii. Na podstawie analizy brugijskiego rękopisu *Excellente Cronike* autorzy stwierdzają, że określenie „miejskiego” charakteru kroniki wymaga wielostronnego podejścia i wzięcia pod uwagę procesu tworzenia, cyrkulacji i odbioru tekstu (wraz z uwzględnieniem grupy docelowej). Określają przyjętą przez siebie metodologię jako połączenie „nowej” lub „materialnej” filologii (analizy kodykologicznej i paleograficznej wszystkich istniejących rękopisów jako wielu wersji przepisywanego i kompilowanego tekstu), analizy więzi społecznych (studium prosopograficznego środowiska, w jakim tekst został stworzony, w jakim krążył i był interpretowany) oraz analizy dyskursu i interpretacji kroniki (skupiającej się na przesłaniu ideologicznym i jego zmianach w procesie kopiowania). Autorzy stwierdzają, że pomimo złożoności, ogromnego nakładu pracy i pewnych ograniczeń (np. dostępności źródeł), takie zintegrowane podejście jest konieczne i bardzo owocne w określaniu „miejskiego” charakteru tekstów historiograficznych.

Przechodząc do uwag recenzenckich, należy przypomnieć, że głównym celem autorów było określenie „miejskiego” charakteru tekstów historiograficznych, co też udało się zrealizować. Autorzy jasno zdefiniowali elementy składające się na „miejski” charakter kroniki i sprawnie przeanalizowali wskazane aspekty w odniesieniu do *Excellente Cronike van Vlaenderen*, wykazując, iż faktycznie była ona kroniką o charakterze „miejskim”. Jednak w podsumowaniu brak wyraźnego potwierdzenia tego faktu, jako pewnego zwieńczenia dzieła – autorzy pozostawiają to niejako domysłowi i uznaniu czytelnika, na podstawie przedstawionych w poszczególnych podtytułach dowodów. Na tej płaszczyźnie recenzowany artykuł wpisuje się w ten sam nurt badań nad źródłami z obszaru Flandrii, jak np. praca V. Lambert² czy artykuł L. Demets³. Autorzy trafnie stawiają postulaty badawcze, np. ustalenie środowisk odbie-

² V. Lambert, *Chronicles of Flanders 1200–1500. Chronicles written independently from „Flandria Generosa”*, Gent 1993.

³ L. Demets, *The late medieval manuscript transmission of the ‘Excellente Cronike van Vlaenderen’ in urban Flanders*, “The Medieval Low Countries” 2016, 3.

rających i interpretujących teksty historiograficzne, porównanie ideologii przekazywanej w różnych wersjach tych samych kronik (oraz jej przemiany w procesie kopiowania), analizę materialno-filologiczną oraz rekonstrukcję więzi społecznych, w jakich krążyły teksty historiograficzne. Autorom można jedynie zarzucić zbyt pobieżne potraktowanie analogicznych zagadnień z przywoływanymi obszarami Italii i Rzeszy Niemieckiej. Mogli się oni pokusić chociażby o zbiorcze porównanie na podstawie badań historyków zajmujących się wspomnianymi obszarami (lub przynajmniej pokrótce przedstawić ten stan badań) w tych aspektach szczegółowych, które sami charakteryzowali w odniesieniu do tekstów z Flandrii. Z pewnością dałoby to czytelnikowi szersze spojrzenie na poruszane kwestie dotyczące „miejskiego” charakteru tekstów historiograficznych.

Dodatkowo, niejako na marginesie czy też przy okazji głównych rozważań, autorzy przedstawili historię kultury (ściśle mówiąc, jej część dotyczącą pisarstwa historycznego), idei i myśli politycznej oraz propagandy – w ich relacjach z bieżącymi wydarzeniami społeczno-politycznymi późnośredniowiecznej Flandrii. W tym aspekcie recenzowany artykuł porusza tematy bliskie pracom Jana Dumolyna przygotowanym wraz z Jelle Haemers: rozdziałowi w pracy zbiorowej⁴ oraz artykułowi naukowemu⁵.

Należy zwrócić uwagę, że artykuł jest bardzo interesujący dla polskiego czytelnika poszukującego informacji na tematy społeczno-polityczne, kulturalne i źródłoznawcze dotyczące średniowiecznego hrabstwa Flandrii. Co ciekawe, w moim odbiorze nie jest to praca ściśle źródłoznawcza, nie ma w niej szczegółowej analizy fragmentów tekstu, języka ani filiacji rękopisów, co zapewne jest spowodowane zwięzłą formą artykułu naukowego, jaką przyjęli autorzy. Artykuł na pewno zainteresuje badaczy historii miast, idei i myśli politycznej, oraz historyków kultury, szczególnie tych, którzy zajmują się zagadnieniami dotyczącymi późnośredniowiecznej Flandrii czy Burgundii.

Dawid Gołąb

⁴ J. Dumolyn, J. Haemers, *Political Songs and Memories of Rebellion in the Later Medieval Low Countries*, [in:] *Rhythms of the Revolt: European Traditions and Memories of Social Conflict in Oral Culture*, ed. E. Guillorem, D. Hopkin, W. Pooley, Aldershot 2016.

⁵ J. Dumolyn, J. Haemers, *Political poems and subversive songs: the circulation of ‘public poetry’ in the Later Medieval Low Countries*, “*Journal of Dutch Literature*” 2014, 5 (1), s. 1–22.